



Міжнародна економіка

Ірина ЗВАРИЧ,
Роман ЗВАРИЧ

**АНАЛІЗ
РЕСУРСНО-СИРОВИННИХ ДИСБАЛАНСІВ
СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

Резюме

Проаналізовано ресурсно-сировинні дисбаланси світової економіки та їх вплив на зовнішню торгівлю України. Напрацьовано теоретичні, методичні та практичні аспекти впливу ресурсно-сировинної проблеми світової економіки на зовнішню торгівлю України.

Ключові слова

Ресурси, сировина, світова економіка, зовнішня торгівля, сировинні дисбаланси, ресурсозабезпеченість.

Класифікація за JEL: F01, Q00, F18.

© Ірина Зварич, Роман Зварич, 2013.

Зварич Ірина, канд. екон. наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Зварич Роман, канд. екон. наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Вступ

Для практичної зовнішньоекономічної діяльності важливими є питання, які пов'язані зі зміною географічної структури міжнародної торгівлі сировиною, динаміки світових цін, трансформації структури товару та його якісного асортименту тощо. Теоретичні аспекти щодо формування, функціонування й розвитку ринку сировини у світовій економіці вже тривалий час перебувають у полі зору таких відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників-економістів, як Арбатов А. А., Бардин І. П., Булатов А. С., Браун Р., Брунстад Р., Бьерланд Х., Вернадський В. І., Вавилова Є. В., Вайдман Д., Герлах Р., Дисурис А., Дюрстад Д., Кэмпбелл Н., Ломакін В. К., Мехлум Х., Моен К., Макгон Ю. В., Новицький В. Є., Рогач О. І., Румянцев А. П., Ревенко Л. С., Сиджинс Д.-П., Торвик Р., Трэммпэн У., Хамфрис М., Хейнкль Дж., Холл Г., Челлеллі Ф., Циганкова Т. М., Філіпенко А. С., Фомічов В. І., Юрген Д. тощо.

Актуальність зазначеної проблеми, їх недостатня теоретична розробленість і велике практичне значення зумовили головну мету, яка полягає в дослідженні ресурсно-сировинної проблеми світової економіки. У рамках зазначеної мети можна виділити наступні завдання нашої статті, зокрема окреслити сучасні тенденції ресурсно-сировинної проблеми світової економіки та проаналізувати зовнішньоторгівельну політику України в контексті ресурсно-сировинної проблеми світової економіки.

Виклад основного матеріалу

У світовій практиці дисбаланси ресурсів та сировини є феноменом стійкої зворотної залежності між темпами економічного зростання країн і наявністю значного обсягу мінеральних ресурсів у них. Взаємозв'язок між величиною запасів ресурсів і низькими показниками економічної діяльності став предметом досліджень і теорій «прокляття ресурсів» та «парадоксу багатства». Після виявлення відповідних взаємозв'язків на прикладі Голландії це явище називають також «голландським синдромом» або «голландською хворобою», але вже у прив'язці до розвинених країн.

Найбільш переконливо зазначений зворотний взаємозв'язок продемонстровано в роботі Сечса та Уорнера (Sachs and Warner, 2000), які базували свої дослідження за даними 97 країн за період з 1970 до 1989 року. Узагальнення в цьому плані здійснив також Світовий банк. Згідно з даним дослідженням, великі поклади нафти й інших видів мінеральної сировини не справили позитивного впливу на темпи економічного зростання. За даними Сві-

тового банку, середньорічні темпи падіння ВВП на душу населення за період з 1965 до 1998 року в Ірані та Венесуелі становили 1 %, у Лівії – 2 %, в Іраку і Кувейті – 3 %. Загалом для країн – членів ОПЕК показник ВВП на душу населення протягом зазначеного періоду не зростає, а знижувався приблизно на 1–3 % на рік.

Однак дослідження щодо «прокляття ресурсів» виявило і певні винятки. Відповідні застереження стосуються більш пізнього періоду. Зокрема, Хаусман і Рігобон (Hausman and Rigobon, 2003), погоджуючись із наявністю в більшості випадків зворотної залежності, зазначають позитивні результати, яких досягли окремі багаті на нафту країни в період високих цін на даний енергоносіє у 1980-х роках за рахунок ефективного керування державою та політики протекціонізму, зокрема щодо цих галузей промисловості країни.

Одноставність висновків порушили також Ледерман і Малоуні, які на прикладі окремих країн показали, що за правильної політики і жорсткого державного регулювання багатство природними ресурсами може сприяти довгостроковому економічному зростанню. У відповідному огляді Макферсона і Максеррейха звертається увага на ризики, пов'язані з ослабленням інституційної системи у сфері ресурсного регулювання, зокрема в нафтовому секторі, а також на фактори, пов'язані із соціальною та економічною нестабільністю [7].

Деяким країнам, що досягли макроекономічної стабілізації та застосували прозорі методи управління, вдалося отримати значну віддачу від своїх мінеральних ресурсів. Це, зокрема, Канада, Норвегія (природний газ і нафта), Чилі (мідь), Ботсвана (діаманти).

Одним з найпереконливіших прикладів збалансованого управління сировинним сектором у рамках цілісної економічної системи є Норвегія [2]. Як експортер нафти та газу вона посідає третє місце після Росії та Саудівської Аравії. Модель управління природними ресурсами країни базується на державній власності на нафтогазові запаси та на повному контролі держави за сферою видобутку. В останній домінують державні компанії та здійснюється повний облік доходів із вилученням частки держави на кожній стадії. Держава бере участь в експлуатації абсолютно всіх родовищ безпосередньо – через державні компанії, а також через виділення частки держави, видачу ліцензій, дозвільну діяльність тощо.

Однак і Норвегія не уникла тих самих проблем, з якими стикаються інші країни сировинної домінанти в економіці. Високі експортні доходи від реалізації нафти та газу спричиняють перерозподіл фінансових коштів між галузями економіки на користь не обробної промисловості та її високотехнологічних складових, а видобувної. Це закономірно уповільнює сировинну спеціалізацію і гальмує комплексний розвиток економіки країни.

Слід зазначити, що зараз не лише Норвегія, а й певною мірою Венесуела, Арабські Емірати також знайшли свої економічні та соціальні критерії інтеграції сировинного (нафтогазового) сектору в розвиток цілісної економіки, уникаючи таким чином кризових ситуацій.

Володіння ресурсами для країн, що розвиваються, пов'язане з небезпекою виникнення соціальної та економічної нестабільності, зі зростанням корупції, загостренням суперництва конфлікуючих політичних сил. Поряд зі слабкістю інституційної структури державного управління це стає витоком феномену «прокляття ресурсів». Однак головне в економічному сенсі, як причина слабких показників зростання, полягає у відволіканні наявних інвестиційних коштів у сектор видобутку і розподілу сировинного товару та в перетворенні інших сфер економічної діяльності на неконкурентоспроможні. Ця ситуація особливо проявляється у випадках зростання вартості ресурсів, що експортуються.

Головні компоненти глобального ринку сировини – нафта і нафтопродукти – 39 %, чорні метали і сталь – 19 %, вугілля – 14 %, природний і зріджений газ – 8 %. За підрахунками в Chatham House, на глобальному ринку сировини домінують 8 країн: Китай, США, Австралія, Євросоюз, Бразилія, Росія, Індія і Індонезія. Лідером є Росія, за чотирма позиціями: нафта – 12 % світового виробництва, газ – 19 %, алюміній – 10 %, пшениця – 6 %. Але щоб залишатися в полі ключових гравців, Росії необхідно щороку інвестувати \$100 млрд в інфраструктуру з видобутку нафти, газу, вугілля і виробництво електроенергії. Загалом, РФ необхідно вкласти, за даними Bloomberg, \$750 млрд у нафтову галузь до 2035 р., а, згідно з твердженнями Chatham House, – \$3 трлн до 2020 р. і \$37 трлн до 2035 р., щоб протистояти природному падінню видобутку [61].

Усього ж Chatham House налічив 30 країн – впливових гравців на глобальному ринку сировини. Окрім зазначених восьми ключових країн, до них належать країни, які володіють великими запасами або виробничими потужностями з одного або кількох ресурсів, – Саудівська Аравія (нафта), Іран (нафта і газ), Канада (калійні добрива і нікель), Чилі (мідь), Аргентина (соя). Якщо котирування залишатимуться на високому рівні, є небезпека появи нових галузевих картелів за прикладом ОПЕК, попереджає Chatham House, тоді маніпуляції, змови й агресивна політика, а не ринок визначатимуть ціни.

У світовій практиці виділяють ресурсозабезпечені країни (США, Китай, Бразилія), які володіють значними природними ресурсами, але все ж таки змушені імпортувати деякі з них. Переважна більшість країн є ресурсонедостатніми (Японія, Італія, Південна Корея, Тайвань). Як правило, вони дуже відстають від країн першої групи як за величиною, так і за набором природних ресурсів, тому задовольняють свої потреби за рахунок світового ринку. Є низка життєво необхідних ресурсів – вода і повітря, також варто охарактеризувати стан забезпеченості лісами.

Країни з дуже обмеженими відновлюваними внутрішніми і зовнішніми водними ресурсами, такі як Ізраїль, Бахрейн, Йорданія, Об'єднані Арабські Емірати, сектор Газа, Кувейт, Катар (див. табл. 1) та інші, відображають критичну ситуацію з точки зору водних ресурсів. Цей регіон є частиною земної кулі з найнижчими показниками в абсолютному виразі й на душу населення щодо водних ресурсів. Опади в регіоні є дуже низькими та змінними, а водні ресурси регіону є особливо чутливими до посухи.

Таблиця 1

Країни-лідери з найменшою кількістю водних запасів

№	Країна	Загальний обсяг відновлюваних водних ресурсів	Середньорічний рівень опадів
1	Кувейт	0,02 км ³ /р	2,16 км ³ /р
2	Катар/Мальта	0,05 км ³ /р	0,81/0,12 км ³ /р
3	Сектор Газа (Палестинська автономія)	0,06 км ³ /р	0,00 км ³ /р
4	Бахрейн	0,12 км ³ /р	0,06 км ³ /р
5	ОАЕ	0,15 км ³ /р	6,53 км ³ /р

Примітка: Складено автором за [3].

Країни Близького Сходу охоплюють 4,7 % загальної площі земель у світі та містять 4,25 % її населення, а водних ресурсів – лише 1,1 % від загального обсягу відновлювальних водних ресурсів. Країни Близького Сходу мають менше водних ресурсів на людину, ніж у середньому по світу. Загалом Аравійський півострів володіє обмеженими водними ресурсами, з менш ніж 10 мм/рік опадів у середньому, і це в умовах важкої нестачі води, у діапазоні від 200 до 700 м³/жителя/рік. На відміну від субрегіону Близького Сходу, цей півострів показує набагато вищі показники, переважно через рясні потоки з гірських районів Туреччини і країн субрегіону Кавказу. За оцінками ООН, до 2025 року 1,8 млрд людей житимуть у регіонах, що страждають від нестачі води, і дві третини населення світу буде жити під водою в напружених умовах.

Деякі багаті нафтою країни перетворюють значну кількість солоної води з моря або з неякісних водоносних горизонтів (жорстка вода) на питну воду. Загальне використання опрісненої води на Близькому Сході оцінюється в 3,93 км³ на рік. В абсолютному вираженні, три країни (Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати і Кувейт) є на сьогодні найбільшими споживачами опрісненої води, що становить 77 % від загальної для всього регіону.

Менш ніж 1 % прісної води у світі легко доступний для безпосереднього використання людиною (див. табл. 2). Сільське господарство є найбільшим споживачем прісної води на сьогодні: близько 70 % усіх запасів прісної води використовують у зрошуваному землеробстві. Саме воно використовує близько 70 % усіх запасів прісної води в усьому світі й понад 80 % – у країнах, що розвиваються [3].

Таблиця 2

Країни-лідери з найбільшими запасами прісної води у світі

№	Країна	Загальні водні ресурси	Середньорічний рівень опадів
1	Бразилія	8233,0 км ³ /р	15,236 км ³ /р
2	Росія	4508,0 км ³ /р	7,855 км ³ /р
3	Канада	2902,0 км ³ /р	5,352 км ³ /р
4	Індонезія	2838,0 км ³ /р	5,147 км ³ /р
5	Китай	2830,0 км ³ /р	5,995 км ³ /р

Примітка: Складено автором за [3].

Інвестування у сфери забезпечення питної води та санітарії сприяє економічному зростанню країни. За кожен \$1 інвестований Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) повертається в розмірі \$3 – \$34, залежно від регіону і технології.

За даними, постачання води падає, а попит різко зростає (див. табл. 3). Згідно з прогнозами, протягом наступних 20 років середній запас води на людину у світі скоротиться на третину. Один літр стічної води забруднює приблизно вісім літрів прісної води. Азійські річки найбільш забруднені у світі: у них у три рази більше бактерій з відходів життєдіяльності людини, ніж у середньому у світі. Ці ріки мають у 20 разів більше свинцю, ніж у промислово розвинених країнах¹.

¹ Світові інфекційні захворювання, такі як водні захворювання, є вбивцею номер один дітей у віці до п'яти років. Дедалі більше людей помирає від небезпечної води щороку, ніж від усіх форм насильства, включно з війною. Небезпечні води спричиняють 4 млрд випадків хвороби щороку, й у результаті гине 2,2 мільйона осіб, головним чином дітей у віці до п'яти років. Це означає, що 15 % дитячих смертей на рік пов'язані з розладами шлунку, тобто дитина вмирає кожні 15 секунд. В одній лише Індії найбільшою причиною поганого здоров'я і смерті серед дітей є ця причина, яка вбиває близько півмільйона дітей щороку.

Таблиця 3

Країни-лідери з найбільшим споживанням води у світі за 2012 рік

№	Країна	Споживання прісної води
1	США	2,500 м ³
2	Греція	2,400 м ³
3	Малайзія	2,300 м ³
4	Італія	2,200 м ³
5	Іспанія	2,100 м ³

Примітка: Складено автором за [3].

Слід зауважити, що життєво необхідними ресурсами для людини є не лише вода, а й те повітря, яким дихає людство, що безпосередньо залежить від світових лісових запасів. Так, Африка і Південна Америка найбільше втрачають лісів. Для Океанії та Північної і Центральної Америки також характерні втрати лісів (див. табл. 4). Площа лісів у Європі продовжує розширюватися, хоч і повільнішими темпами. Загальна площа лісів у 2008 році становила менше 4 млрд га, що відповідає 0,62 га на душу населення. Та площа лісів розподіляється нерівномірно. Наприклад, у 64 країнах із загальним населенням у 2 мільярди – менше, ніж 0,1 га лісу на душу населення. На десять найбагатших лісами країн припадає дві третини загальної площі лісів. Перетворення лісів на сільськогосподарські угіддя триває на тривожно високому рівні – близько 13 млн га на рік. Водночас, лісові посадки, відновлення ландшафту і природного розширення лісів значно скоротили чисті втрати лісової площі. Зміна лісової площі в період 2000–2008 рр. оцінюється в – 7300000 гектарів на рік (площа розміром приблизно Сьєрра-Леоне чи Панами), в порівнянні з – 8900000 гектарів на рік у період 1990–2000 рр.

Таблиця 4

Країни-лідери з найбільшим знищенням лісів за 2012 рік

№	Країна	% знищення	Загальна територія лісу	Залишки лісу, %	Річні зміни
1	Нігерія	55,7 %	11,089,000 га	0,36 %	– 3,12 %
2	В'єтнам	54,5 %	12,931,000 га	0,26 %	+ 2,06 %
3	Камбоджа	29,4 %	10,447,000 га	1,82 %	– 1,90 %
4	Шрі-Ланка	15,2 %	1,933,000 га	2,58 %	– 1,43 %
5	Малаві	14,9 %	3,402,000 га	12,0 %	– 0,9 %

Примітка: Складено автором за [4].

Ліси, як і раніше, займають близько 30 % площі суші у світі (див. табл. 5). Найбільшим каталізатором збезлісення є сільське господарство. У Нігерії 81 % від свого початкового лісового покриву в даний час безповоротно втрачено. Такі країни, як Індія, Мексика, Філіппіни, Таїланд, Індонезія, Бангладеш, М'янма, Китай, Шрі-Ланка, Конго та Гана, втратили понад 50 % своїх тропічних лісів [4].

Таблиця 5

Країни-лідери за наявністю лісів за 2012 рік

№	Країна	% території, зайнятої лісом
1	Острови Кука	96,0 %
2	Французька Гвіана	90,0 %
3	Соломонові острови	87,8 %
4	Суринам	86,9 %
5	Габон	84,7 %

Примітка: Складено автором за [4].

Варто зазначити, що близько шести країн втратили всі свої ліси. Лише в семи країнах досі є велика частина їх первісного лісового покриву. Приблизно 40 % лісів на Землі кваліфікують як такі, що перебувають на межі винищення. Відзначимо, що 70 % лісів, що залишилися у світі, містяться в Росії, Канаді та Бразилії, а 5,39 % решти лісів світу перебуває під загрозою вирубки, сільськогосподарського руйнування та інших видів діяльності людини.

До важливих ресурсів та сировини у світі належать дорогоцінні метали. Так, золото видобувають з шахт на всіх континентах, за винятком Антарктиди (де видобуток не допускається), в операціях, починаючи від підпільних малих підприємств і завершуючи великими промисловими комплексами із сотнями співробітників. Річний обсяг виробництва в Південній Африці скоротився через високу вартість, низьку якість руди і трудових питань. У 2010 році загальний обсяг світових поставок золота становив 4287 тонн, що на 8 % більше, ніж у 2009 році, переважно за рахунок збільшення видобутку золота гірничодобувною промисловістю, поряд із відповідним збільшенням обсягу переробки брухту золота. Китай залишається найбільшим виробником золота. Обсяг виробництва золота в Китаї виріс на 11 % порівняно з 2010 роком і становив 324 тис. тонн. Серед топ-10 найбільших виробників золота лише в США і Південній Африці спостерігалось скорочення обсягів виробництва золота.

Найбільше зниження споживання металу виробниками ювелірних виробів спостерігається в Індії, Туреччині, Італії та США. Підраховано, що 15 % усього видобутого золота використовується у промисловості. Таким чином, за оцінками, зі 157 000 тонн золота, видобуто історично до 2009 року, 133 000 тонн золота залишаються в обігу, 28700 тонн проводять центральні банки як офіційні акції та 104 000 тонн – у вигляді злитків, монет та ювелірних виробів [4].

Приблизно 15 провідних гірничодобувних компаній виробляють близько половини загального обсягу золота, виробленого в 2009 році. У першу п'ятірку входять Barrick Gold Corp (Торонто, Онтаріо, Канада), Newmont Mining Co (Денвер, Колорадо), AngloGold Ashanti Ltd (Йоганнесбург, Південна Африка), Gold Fields Ltd (Йоганнесбург), і Goldcorp Inc (Ванкувер, Британська Колумбія, Канада), на частку яких припадає майже третина світового виробництва золота.

За даними Геологічної служби США, у Перу, провідного виробника срібла у світі, виробництво збільшилося на 5 %. Виробництво срібла збільшилося також у Мексиці (3 %) й у Китаї (4 %) з другим і третім місцями з виробництва срібла, відповідно. Попит на срібло побудовано на трьох основних принципах: 1) промислове використання, 2) фотографії, 3) ювелірні вироби і столове срібло. Разом ці три категорії становлять понад 95 % річного споживання срібла. Майже 3126000 трійських унцій срібла використовували в усьому світі у 2009 році для фотографії. Незважаючи на широкий спектр технологій, доступні на основі срібла фотографії, як очікується, домінуватимуть на ринку в найближчому майбутньому завдяки своїй чудовій чіткості та низькій вартості [4].

Торгівля сировинними товарами характеризується специфічними особливостями, чинниками та тенденціями, що впливають на динаміку, структуру, темпи торгівлі та формують короткострокову і довгострокову кон'юнктуру товарного ринку. Поряд з тим, слід визначити загальні для сировинних товарів особливості та тенденції розвитку світової торгівлі.

У таблиці 6 наведено обсяги світового експорту основних видів сировинних товарів, зокрема сільськогосподарської продукції, палива та продукції гірничовидобувної промисловості, заліза, сталі та хімічної продукції.

Згідно з даними, найбільша частка сировини припадає на паливо та продукцію гірничовидобувної промисловості. З 1980 до 2011 рр. в усіх видах сировини простежується різна динаміка річного зростання. Так, лише експорт хімічної продукції характеризується позитивною динамікою зі спадом лише у кризовий рік (2009 рік) – 13 %. Найбільше зростання відбулось у 2010 р. зі зростанням 18 %. Варто зазначити, що 2009 р. негативно позначився на показниках експорту всіх видів сировинних продуктів, але найбільше – в експорті заліза та сталі (45 %), палива та продукції гірничовидобувної промисловості (36 %).

Таблиця 6

Світовий експорт основних сировинних товарів

	Обсяг, млрд дол. США	Частка у світовій торгівлі	Річні відсоткові зміни								
			1980–1985	1985–1990	1990–1995	1995–2000	2000–2005	2005–2011	2009	2010	2011
Сільськогосподарська продукція	1660	9,3	-2	9	7	-1	9	12	-12	16	21
Паливо та продукція гірничодобувної промисловості	4008	22,5	-5	3	2	10	16	14	-36	33	34
Залізо і сталь	527	3,0	-2	9	8	-2	17	9	-45	30	24
Хімічна продукція	1997	11,2	1	14	10	4	14	10	-13	18	16

Примітка: Складено автором за [4].

Характеризуючи частку основних сировинних товарів у експорті основних частин світу (табл. 7), необхідно відзначити, що частка с/п є найвищою в експорті країн Південної та Центральної Америки (27,7 %), а найменшою – в експорті країн Середнього Сходу. Щодо палива та продукції гірничодобувної промисловості, то найбільша частка експорту належить країнам Середнього Сходу, а також, з невеликим відривом у експорті, – країнам СНД та Африки. Найменшу частку представлено в експорті Європи.

Залізо та сталь найбільше експортується з країн СНД (6,9 %), а найменше – з країн Середнього Сходу. Щодо хімічної продукції, то найбільшу частку у світовому експорті представлено Європою (16,2 %), а найменшу – країнами Африки (3,7 %). Загалом найбільша частка сировинних товарів у експорті основних частин світу в 2011 році припадає на експорт хімічної продукції, а найменша – сільськогосподарської сировини (рис. 1).

Таблиця 7

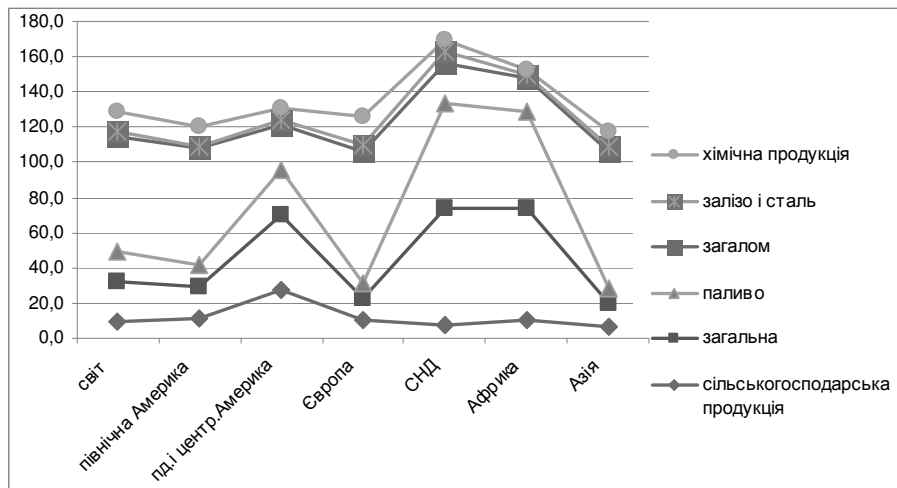
**Частка основних сировинних товарів
у експорті основних частин світу, 2011 рік**

	Сільськогосподарська продукція	Паливо та продукція гірничодобувної промисловості загальна	Паливо	Загалом	Залізо і сталь	Хімічна продукція
Світ	9,3	22,5	17,8	64,6	3,0	11,2
Північна Америка	11,0	17,9	13,2	65,7	1,5	11,4
Пд. і Центр. Америка	27,5	43,0	24,8	26,4	2,8	6,4
Європа	10,1	12,4	8,7	75,3	3,4	16,2
СНД	7,5	66,1	59,6	22,9	6,9	6,2
Африка	10,0	64,3	54,6	18,6	1,7	3,7
Середній Схід	2,6	67,7	66,2	20,9	0,6	7,5

Примітка: Складено автором за [5–7].

Рисунок 1

**Частка основних сировинних товарів
у експорті основних частин світу у 2011 р.**

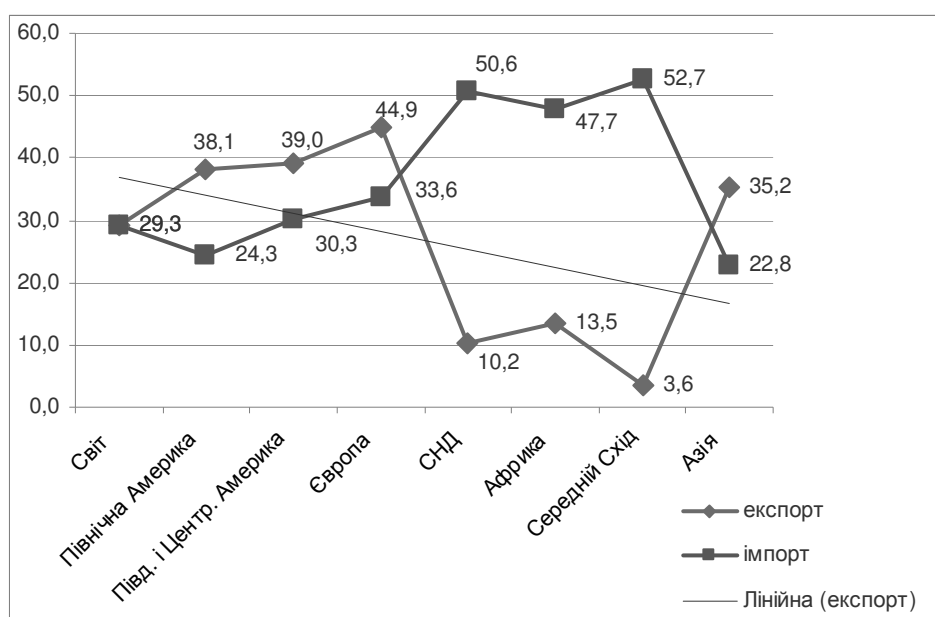


Примітка: Складено автором за [5–7].

Щодо частки сільськогосподарської продукції у світовій торгівлі 2011 р. відповідно до основних частин світу, то експорт даного товару переважав лише в торгівлі країн Америки, а лідерські позиції посідає Південна і Центральна Америка, у решти частин світу імпорт перевищував експорт, а в Європі вони перебувають практично в рівних пропорціях (рис. 2).

Рисунок 2

Частка сільськогосподарської продукції у світовій торгівлі 2011 за основними частинами світу

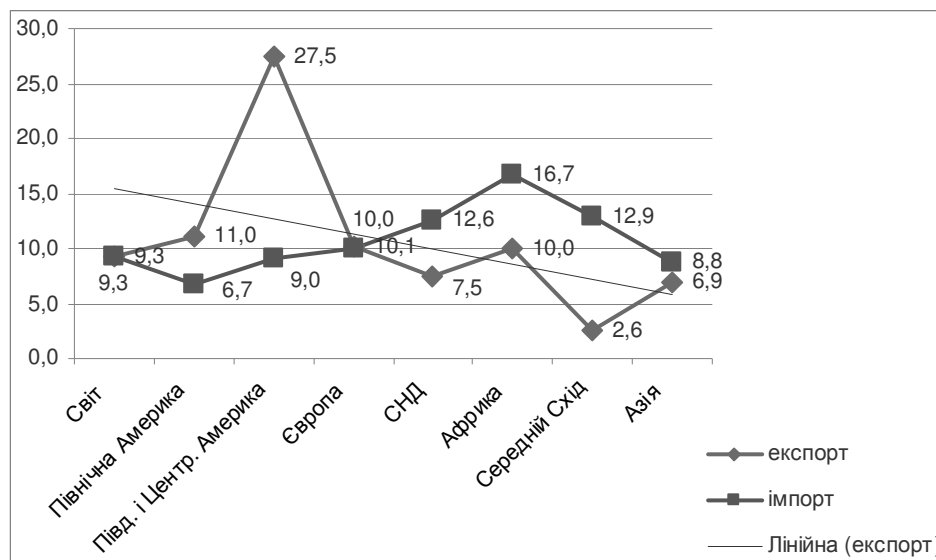


Примітка: Складено автором за [5–7].

Щодо частки сільськогосподарської сировини в первинних продуктах, то значення експорту та імпорту значно більше. Відповідно, найбільшим імпортером є Середній Схід (52,7 %) (див. рис. 3).

Рисунок 3

**Частка сільськогосподарської сировини
в первинних продуктах 2011 року**



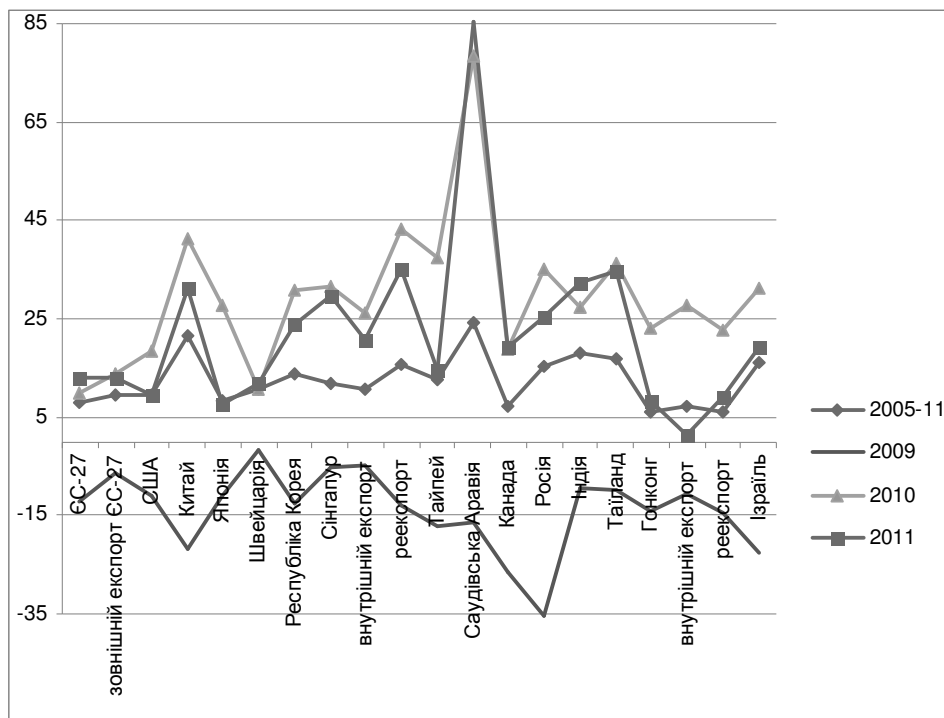
Примітка: Складено автором за [5-7].

Щодо хімічної промисловості, то вона розташована передусім у розвинутих країнах. Так, у 2011 році лідерами з експорту хімічної продукції є ЄС-27, частка яких у світовому експорті становить 48,7 % у рамках ЄС і 17,6 % – на зовнішній ринок. Наступну позицію у 2011 році посідали США – 10,4 %, Китай – 10 %, Японія – 5,7 %, та Швейцарія – 4,2 %. Також провідними лідерами щодо експорту хімічної продукції є Сінгапур, Тайбей, Саудівська Аравія, Канада (рис. 4). Замикає низку експортерів-лідерів хімічної продукції Ізраїль з показником 0,9 % у світовому експорті. Необхідно зазначити, що спад у експорті в усіх відображених країнах спостерігався у 2009 році, а найбільше зростання – у 2010 році. А для Саудівської Аравії характерна найбільша позитивна динаміка як у 2010, так і в 2011 році.

За показниками експорту та імпорту лідерську позицію посідають країни ЄС-27 з часткою у світовому імпорті 41,3 %. Зі значним розривом наступну позицію посідає США – 10 %. Найменша частка в імпорті продукції належить Туреччині – 1,5 %, Сінгапуру – 1,3 % і Австралії – 1,2 %.

Рисунок 4

Річна зміна випуску хімічної продукції експортерів-лідерів, %

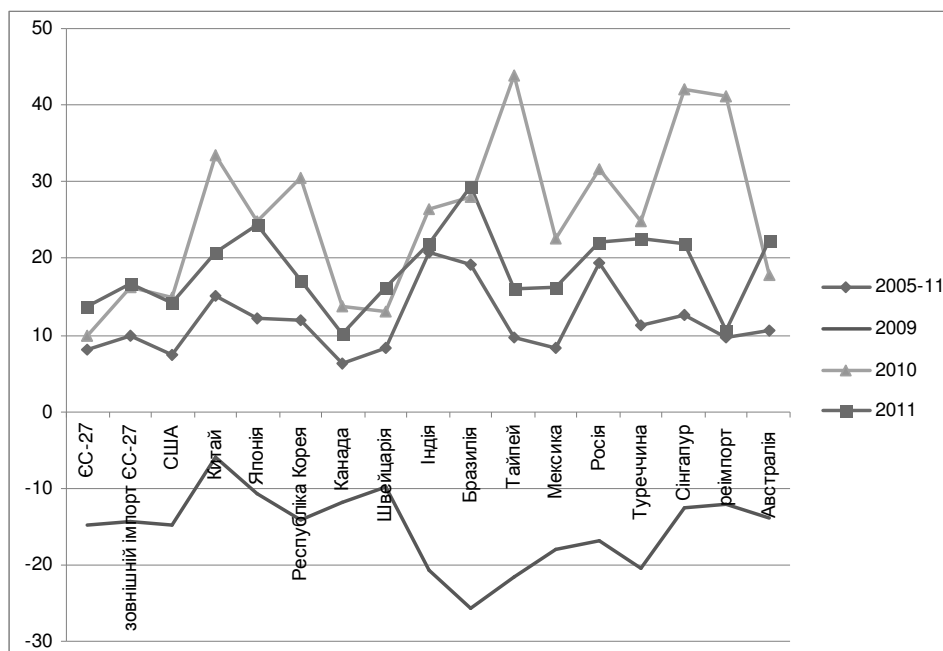


Примітка: Складено автором за [5-7].

Динаміку річної зміни частки імпортерів-лідерів хімпродукції у світовому імпорті відображено на рисунку 5. Можна зробити висновок, що спад в імпорті в усіх відображених країнах спостерігається у 2009 році винятково за рахунок кризових явищ у світовій економіці, а найбільше зростання було у 2010 році, з подальшим зменшенням у 2011. А для Китаю, Кореї, Сінгапуру і Тайбею характерна найбільша позитивна динаміка у 2010 з частковим зменшенням у 2011 році.

Рисунок 5

Річна зміна випуску хімічної продукції імпортерів-лідерів, %



Примітка: Складено автором за [5–7].

Здійснивши аналіз динаміки експорту хімічної продукції за період 2002–2011 рр., варто зазначити, що експорт хімпродукції Європи найбільше спрямований у рамках самої Європи, зокрема на 2005 р. – 72,2 %, у 2011 р. – 69,2 %, а у світовому масштабі цей показник становить 43,3 % і 37,1 % відповідно. Експорт даної продукції в інші частини світу значно відрізняється. Найменшу частку експорту хімпродукції Європи спрямовано на Південну і Центральну Америку – 1,6 % у 2005 р. та – 2,3 % у 2011 р. Щодо Азії, то, аналогічно Європі, основна частина її експорту орієнтується на азійський ринок (частка у 2005 році становила 65,2 %, а у 2011 – 64,3 %). Найменше експортується хімічна продукція з Азії у країни СНД: 1,2 % у 2005 році і 1,5 % – у 2011 році. Дещо більшими і рівними частинами експортується продукція в Африку, Південну і Центральну Америку та на Середній Схід – 2,1 % та 3 % за 2005 та 2011 роки відповідно.

Китай здебільшого є експортером на ринках Азії, і важливим є те, що його частка на цьому ринку щороку зростає і становить 42,7 % у 2005 році та 45,4 % – у 2011 році. Зазначимо, що Китай як один з найбільших експортерів загалом у світі демонструє позитивну динаміку лише на азійському ринку. Доволі велику частку його експорту спрямовано на експорт у Європу: 24,1 % у 2005 році та 20,7 % у 2011 році. Найменшу частку експорту спрямовано у країни СНД.

Щодо Північної Америки, то найбільшу частину експорту спрямовано на внутрішній ринок – 3,6 % у 2005 р. та – 35,1 % у 2011 р. Практично рівні частки експорту є в експорті Європи та Азії. Найменше екпортується хімічної продукції в Африку та країни СНД.

Характеристику частки сировинних товарів у світовому експорті сировини проведено на прикладі Іспанії, Катару, Китаю, Латвії, Туреччини, Саудівської Аравії.

Таблиця 8

Частка сировинних товарів Іспанії у світовому експорті сировини

Сировина	1995	%	2000	%	2009	%	2011	%
<i>Сировинні товари, дорогоцінне каміння і негрошове золото</i>	19148708		23715063		54896776		78439533	
Сільськогосподарська сировина	1470793	7,68	1518453	6,40	2258047	4,11	3777244	4,82
Руди і метали	2115972	11,05	2560758	10,80	6220321	11,33	10929870	13,93
Кольорові метали	1502610	7,85	1575717	6,64	4002449	7,29	6949930	8,86
Інші руди і метали	613361,7	3,20	985041,1	4,15	2217871	4,04	3979940	5,07
Паливо	1564062	8,17	4171700	17,59	10134903	18,46	12837628	16,37
Перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото	174275,7	0,91	107108,7	0,45	535658,5	0,98	1204785	1,54
Хімічні продукти	7581011	39,59	10639361	44,86	30045332	54,73	41731502	53,20
Залізо і сталь	3749089	19,58	3553513	14,98	8039935	14,65	14935372	19,04
Мінеральне паливо, мастила й аналогічні матеріали	1564062	8,17	4171700	17,59	10134903	18,46	12837628	16,37

Примітка: Складено автором за [5–7].

Так, слід відзначити, що у структурі експорту сировини Іспанії (табл. 8) на світовий ринок найбільшу частку займають хімічні продукти, питома вага яких зросла з 39,59 % у 1995 році до 53,20 % у 2011 році. Друге місце посідають експорт заліза та сталі зі значним його спадом у період з 2000 до 2009 року, передчуваючи кризу економіки. Практично на однакових рівнях із попереднім показником перебуває частка експорту палива з максимальним значенням у 2009 році за досліджуваний нами період.

У таблиці 9 проаналізовано структуру сировинних товарів Катару в загальному його експорті. Так, найбільшу частку в експорті сировинних продуктів займає паливо (99 %).

Таблиця 9

Частка сировинних товарів Катару у світовому експорті сировини

Сировина	1995	%	2000	%	2009	%	2011	%
<i>Сировинні товари, дорогоцінне каміння і негрошове золото</i>	2936407		10303873		42465389		106865906	
Сільськогосподарська сировина	2769,861	0,09	3172,704	0,03	1485,867	0,003	2838,631	0,003
Руди і метали	27694,13	0,94	16483,49	0,16	116347,5	0,274	1414203,1	1,323
Кольорові метали	22185,89	0,76	649,83	0,01	4247,173	0,010	929888,09	0,870
Інші руди і метали	5508,235	0,19	15833,66	0,15	112100,4	0,264	484314,99	0,453
Паливо	2894727	98,58	10269945	99,67	42300346	99,611	105406577	98,634
Перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото	685,977	0,02	6230,462	0,06	27027,23	0,064	12409,915	0,012
Хімічні продукти	328794,5	11,20	644346,3	6,25	2758065	6,495	603 8221,5	5,650
Залізо і сталь	142033,9	4,84	151421,2	1,47	374461,7	0,882	453416,54	0,424

Примітка: Складено автором за [5–7].

Відносно незначну частку становить експорт хімпродуктів, що значно зменшив (практично у два рази) з 1995 (11,2 %) до 2011 року (5,6 %). Аналогічно зменшення відбулось і в експорті заліза та сталі в загальній структурі сировинної продукції – з 4,84 % до 0,42 % у 2011 році. Наприклад, Катар займає найменшу частку в експорті сільськогосподарської продукції (0,03 %).

Таблиця 10 відображає сировинний експорт Китаю в розрізі підгалузей. Необхідно відзначити частку у світовому експорті хімічної продукції цієї краї-

ни, яка зросла з 37,78 % у 1995 році до 89,93 % у 2011 році. Наступною вагомою часткою сировинних товарів у світовому експорті є експорт заліза та сталі, що зріс більше як у два рази з 1995 до 2011 року і становить 43,48 % усієї експортної сировини Китаю. Найменшу частку в її експорті становлять перли та дорогоцінні метали (2,74 %) й інші руди (2,9 %).

Таблиця 10

Частка сировинних товарів Китаю у світовому експорті сировини

Сировина	1995	%	2000	%	2009	%	2011	%
Сільськогосподарська сировина	2698174	11,28	2824989	9,60	5564019	7,23	10444836	8,19
Руди і метали	3072537	12,85	4579544	15,56	13945750	18,11	27184580	21,31
Кольорові метали	1929255	8,07	3362548	11,42	12089302	15,70	23480415	18,41
Інші руди і метали	1143282	4,78	1216997	4,13	1856448	2,41	3704164,9	2,90
Паливо	5332030	22,29	7855415	26,69	20382775	26,47	32274070	25,30
Перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото	515072,6	2,15	613744,4	2,09	1788919	2,32	3499032,5	2,74
Хімічні продукти	9035151	37,78	12097737	41,10	62007817	80,53	114723041	89,93
Залізо і сталь	5160542	21,58	4390730	14,92	23660091	30,73	55462481	43,48

Примітка: Складено автором за [5–7].

Інтерес становить експорт сировини країн, які не є лідерами на світовій арені. Для прикладу проаналізуємо структуру експорту Латвії (табл. 11). Найвагоміша частка в сировинному експорті на світовий ринок належить сільськогосподарській продукції (11,45 %), що значно зменшилась порівняно з 1995 роком (27,26 %). Приблизно однакові частки становить експорт заліза та сталі, палива і хімічної продукції. Найменшу частину займає експорт кольорових металів (1,14 %).

У таблиці 12 представлено експорт сировини Туреччини на світовий сировинний ринок. Найбільше експортують заліза та сталі (11,91 %), і важливо, що така тенденція спостерігається з 1995 р. Найменше експортують сільськогосподарської продукції у 2011 році – 0,69 % проти 1,9 % у 1995 році. Також малою є частка кольорових та інших руд і металів – 2,5 % та 2,71 % відповідно.

Таблиця 11

Частка сировинних товарів Латвії у світовому експорті сировини

Сировина	1995	%	2000	%	2009	%	2011	%
Сільськогосподарська сировина	300563,99	27,26	561562,1	30,70	772869,4	12,03	1304924	11,45
Руди і метали	12232,113	1,11	112771,3	6,17	200052,1	3,11	523919,4	4,60
Кольорові метали	3060,24	0,28	48681,61	2,66	65073,77	1,01	129572,2	1,14
Інші руди і метали	9171,873	0,83	64089,73	3,50	134978,3	2,10	394347,2	3,46
Паливо	22808,621	2,07	46150,42	2,52	362796,2	5,65	948115	8,32
Перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото	1160,659	0,11	324,154	0,02	336,778	0,01	11793,89	0,10
Хімічні продукти	89758,101	8,14	119112,4	6,51	648308	10,09	1010161	8,86
Залізо і сталь	63697,359	5,78	115649,8	6,32	470066,1	7,31	795805,1	6,98

Примітка: Складено автором за [5–7].

Таблиця 12

Частка сировинних товарів Туреччини у світовому експорті сировини

Сировина	% 1995	% 2000	% 2009	% 2011
<i>Сировинні товари, дорогоцінне каміння і негрошове золото</i>				
Сільськогосподарська сировина	1,90	1,71	0,49	0,69
Руди і метали	4,32	3,96	4,06	5,21
Кольорові метали	1,64	2,07	1,79	2,50
Інші руди і метали	2,68	1,89	2,27	2,71
Паливо	1,75	1,64	5,07	5,95
Перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото	0,02	0,01	6,03	1,37
Хімічні продукти	5,38	5,92	6,28	6,58
Залізо і сталь	11,94	10,26	11,79	11,91

Примітка: Складено автором за [5–7].

Здійснено аналіз експорту сировини Саудівської Аравії на світовий ринок та її структури (табл. 13). Абсолютну більшість становить експорт палива – загалом 43,61 % у 2011 році, що практично не змінювалося з 1995 року. Це свідчить про достатню стабільність щодо запасів і внутрішньої та зовнішньої політики країни. Найменшу частку в експорті сировини на світову арену становить експорт с/г продукції.

Таблиця 13

Частка сировинних товарів Саудівської Аравії у світовому експорті сировини

Сировина	% 1995	% 2000	% 2009	% 2011
<i>Сировинні товари, дорогоцінне каміння і негрошове золото</i>				
Сільськогосподарська сировина	0,09	0,06	0,03	0,03
Руди і метали	0,51	0,24	0,28	0,36
Кольорові метали	0,22	0,08	0,07	0,07
Інші руди і метали	0,29	0,16	0,21	0,29
Паливо	43,61	45,31	43,45	43,26
Перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото	0,02	0,02	0,09	0,07
Хімічні продукти	4,68	3,52	5,09	5,35
Залізо і сталь	0,33	0,19	0,29	0,24

Примітка: Складено автором за [5–7].

Щодо структури світового імпорту сировинних товарів, то характеристику здійснено на прикладі Індії, Німеччини та Франції. У табл. 14 відображено імпорт сировинних товарів Індії та їх частку на світовій арені. Таким чином, варто зазначити, що найбільше країна імпортує палива різного роду (34,76 %), а також перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото – 15,5 % у 2011 році.

Таблиця 14

Частка сировинних товарів Індії у світовому імпорті сировини

Імпорт	% 1995	% 2000	% 2009	% 2011
<i>Сировинні товари, дорогоцінне каміння і негрошове золото</i>	39,62	50,46	53,28	60,92
Сільськогосподарська сировина	4,14	3,90	1,51	1,59
Руди і метали	7,58	5,38	4,75	5,54
Кольорові метали	3,70	2,40	1,74	2,18
Інші руди і метали	3,88	2,98	3,02	3,36
Паливо	14,17	17,66	29,32	34,76
Перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото	9,17	17,49	13,35	15,50
Хімічні продукти	15,83	11,37	10,53	9,61
Залізо і сталь	4,82	2,00	2,96	2,54

Примітка: Складено автором за [5–7].

Частка сировинних товарів у загальному імпорті Франції (див. табл. 15) є схожою до частки Німеччини і у 2011 році становила 29,19 %. Як ілюструють дані табл. 15, Франція імпортує більше палива, ніж Німеччина (у 2011 році – 16,37 %). Також помітне більше споживання хімічної продукції 13,83 % у 2011 році. Сільськогосподарська сировина становить незначну частку – 1,34 %, руди і метали – 2,90 %, залізо і сталь – 2,81 %, кольорові метали – 1,88 %.

Таблиця 15

Частка сировинних товарів Франції у світовому імпорті сировини

Імпорт	% 1995	% 2000	% 2009	% 2011
Сільськогосподарська сировина	2,54	1,90	1,26	1,34
Руди і метали	3,46	2,93	2,14	2,90
Кольорові метали	2,47	2,13	1,44	1,88
Інші руди і метали	0,99	0,80	0,70	1,02
Паливо	6,87	9,90	13,31	16,37
Перли, дорогоцінне каміння і негрошове золото	0,42	0,30	0,19	0,24
Хімічні продукти	12,49	12,22	14,47	13,83
Залізо і сталь	3,34	2,80	2,38	2,81

Примітка: Складено автором за [5–7].

Щодо імпорту сировинної продукції Німеччини на світовому ринку, то найбільше у 2011 р. Німеччина імпортує палива (13,22 %) та хімічної продукції (12,54 %). Найменшу частку в імпорті сировини становить сільськогосподарська сировина – 1,61 %. Частка сировинних товарів у загальному імпорті країни з 1995 до 2011 року практично не змінювалась і трималась на відносно стабільному рівні.

Базуючись на проведеному аналізі експорту сировинних товарів України (табл. 16) на світовий ринок, необхідно зазначити, що найбільшу частку в усій сировині займають залізо і сталь – 22,09 % у 2011 році. Доволі парадоксальним є факт незначного експорту с/г продукції та кольорових металів (0,57 %) у 2011 році.

У таблиці 17 відображено імпорт сировини України, який дає змогу охарактеризувати те, що найбільша частка імпорту у 2011 р. припадає на паливо – 34,63 %.

Таблиця 16

Експорт сировинних товарів України на світовий ринок

	% 1995	% 2000	% 2009	% 2011
<i>Сировинні товари, дорогоцінне каміння і негрошове золото</i>				
Сільськогосподарська сировина	0,73	1,13	0,93	0,79
Руди і метали	5,95	9,47	5,42	6,49
Кольорові метали	1,18	2,94	0,79	0,57
Інші руди і метали	4,78	6,53	4,63	5,92
Паливо	3,17	3,71	4,22	6,17
Хімічні продукти	9,36	6,04	4,88	5,87
Залізо і сталь	21,26	23,71	22,83	22,09
Мінеральне паливо, мастила й аналогічні матеріали	3,17	3,71	4,22	6,17

Примітка: Складено автором за [1, 2].

Таблиця 17

Імпорт сировинних товарів України на світовому ринку

	% 1995	% 2000	% 2009	% 2011
<i>Сировинні товари, дорогоцінне каміння і негрошове золото</i>	61,14	56,19	47,11	46,68
Сільськогосподарська сировина	2,40	1,50	1,09	0,99
Руди і метали	3,13	5,39	3,10	2,89
Кольорові метали	0,98	1,51	1,01	1,18
Інші руди і метали	2,15	3,88	2,09	1,72
Паливо	47,75	42,97	32,23	34,63
Хімічні продукти	6,73	8,76	15,27	12,83
Залізо і сталь	1,85	2,10	2,70	3,56

Примітка: Складено автором за [1, 2].

Позитивним є факт зменшення імпорту енергоносіїв у 2011 році, порівняно з 1995 роком. Так, імпорт коксу і напівкоксу з кам'яного вугілля, бурого вугілля, торфу представлено з країн СНД, зокрема, найбільше імпорту в цьому регіоні у 2012 році припадає на частку Росії – 99,8 %. Також з інших країн світу і, зокрема, з Польщі – 98,51 % (найбільша частка), Словаччини – 0,02 %, Німеччини – 0,02 % [10].

Висновки

Світова торгівля сировинними товарами характеризується низкою таких особливостей: попит і пропозиція на сировинну продукцію залежить від природних запасів, кліматичних умов, політико-економічних криз тощо; зберігається тенденція до зниження матеріало- та енергомісткості виробництва; спостерігається довгострокове перевищення пропозиції сировинної продукції над попитом; експорт сировинної продукції становить половину експортних надходжень країн, що розвиваються, та країн з новою економікою; на 10 країн світу припадає $\frac{1}{2}$ всіх обсягів світового експорту та імпорту сировини; зростає торгівля напівфабрикатами, виготовленими на основі мінеральної та рослинної сировини, а також торгівля продукцією хімічної промисловості; підвищуються вимоги імпортерів до екологічної безпеки товарів, що постачаються; домінування діяльності ТНК на світовому сировинному ринку; ціни на сировинні товари характеризуються значними коливаннями, які не завжди можна передбачити; прогнозується збільшення потреб у мінеральній сировині та паливі в майбутньому за рахунок процесу реструктуризації національних виробництв і модернізації сільського господарства в більшості країн, що розвиваються, та в країнах із новою економікою.

Найбільша частка експорту сировини припадає на паливо та продукцію гірничовидобувної промисловості. Частка сільськогосподарської продукції є найвищою в експорті країн Південної і Центральної Америки (27,7 %), а найменшою – в експорті країн Середнього Сходу. Найбільша частка сировинних продуктів у 2011 році була в експорті хімічної продукції, а найменша – сільськогосподарської сировини.

Імпортерами-лідерами є країни ЄС-27 з часткою у світовому імпорті 41,3 %. Наступну позицію посідає США – 10 %, решта країн з часткою менше від 10 %. Замикають низку лідерів у імпорті продукції Туреччина (1,5 %), Сінгапур (1,3 %) і Австралія (1,2 %).

На світовому ринку сільськогосподарської сировини домінують провідні країни, на які припадає значна частка світового експорту та імпорту в цій торгівлі. Вони виробляють 50 % сільськогосподарської продукції та забезпечують близько 67 % світового експорту і 68 % імпорту продовольства відповідно. Провідними експортерами в цій сировинно-товарній групі є країни ЄС (42,3 % світового експорту), США (10,2 %), Бразилія (4,9 %), Канада (3,7 %), Китай (3,5 %) відповідно.

Великими імпортерами сільськогосподарської сировини є країни ЄС (43,9 %), США (8,4 %), Китай (6,4 %), Японія (5,7 %), РФ (2,4 %). До країн з найбільшими запасами нафти належать: Саудівська Аравія – 21 % (усіх сві-

тових запасів нафти); Ірак – 10,9 %; Кувейт – 9,1 %; Венесуела – 7,9 %; ОАЕ – 7,8; Росія – 6,3 %; Лівія – 3,5 % тощо.

Найбільші країни-лідери у видобутку залізної руди (млн тонн): Китай – 370, Бразилія – 300, Австралія – 280, Індія – 140, Росія – 95, Україна – 69, США – 55. Ці країни є і основними експортерами залізної руди у світі. А такі країни, як Китай, Японія, Південна Корея та країни ЄС, – основні її імпортери.

Імпорт коксу і напівкоксу з кам'яного вугілля, бурого вугілля, торфу представлено з країн СНД. Зокрема, найбільше імпорту в цьому регіону у 2012 році припадає на частку Росії – 99,8 %. Також з інших країн світу і, зокрема, з Польщі – 98,51 % (найбільша частка), Словаччини – 0,02 %, Німеччини – 0,02 %.

Експорт цього сировинного продукту представлено в більшість країн світу. Так, у країни СНД найбільше експортує Україна (у Росію) – 95,1 %, серед країн Азії найбільшу частку українського експорту даного сировинного продукції приймає Індія (69 %) та Туреччина (13,4 %). На Бразилію припадає 29,9 %, а на США – 68,62 % цього регіону.

Нафта або нафтопродукти, одержані з бітумінозних порід (мінералів), та інші продукти із вмістом нафти не менше як 70 % експортують у країни СНД (майже 50 %), з них найбільше припадає на Російську Федерацію (97,5 %), імпорт з цього регіону спрямовано з Білорусії (71 %) та Росії (майже 23 %).

З країн Європи імпортують майже 94 % цього продукту, зокрема з Литви – 42 %, Польщі – 17 % та Румунії – 23 %. Експортують цей продукт з України: в Латвію – 24,5 %, Італію – 22 %, Естонію – 12,6 %. У решти країни експорт розподілений приблизно рівномірно.

На країни Азії припадає 26 % експорту, а імпорту – 5,3 %, серед яких 86 % – з Ізраїля, а експортують у Кіпр (73 %) та Туреччину (15 %).

У торгівлі нафтою та сирими нафтопродуктами лідирує імпорт лише з Росії (58,2 %) та Казахстану (41,7 %), а експорт відсутній взагалі.

За дослідженнями українських вчених, оцінки ресурсів сланцевого газу України, як і світу, дуже відрізняються. Слід зазначити, що в Україні його достатньо для початку масштабного видобутку, але це питання потребує детального вивчення у зв'язку з потенційними екологічними загрозами, враховуючи досвід США при цьому.

Література

1. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України / За ред. д. е. н., професора Київського національного торгово-економічного університету Т. М. Мельника // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/>
2. Темченко А. Г. Ресурсозбереження: технології, економіка, менеджмент / А. Г. Темченко, С.О. Жуков. – Кривий Ріг : Мінерал, 2001. – 173 с.
3. AQUASTAT. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [_water_resources_and_MDG_water_indicator_November_2011.xlsx](#)
4. FAO statistics. <http://www.fao.org>.
5. International Trade Statistics 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org>.
6. Mining Royalties: a global study of their impact on investors, government and civil society / J. Otto and oth. The world Bank, 2006 / (ISBN-13: 978-0-8213-6502-).
7. The Global Enabling Trade Report 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gcr.weforum.org/getr2010>.

Стаття надійшла до редакції 28 жовтня 2013 р.